

JACEK SZLACHTA

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

**TERYTORYALIZACJA
JAKO WYZWANIE POLITYKI ROZWOJU
– PERSPEKTYWA EUROPEJSKA**

Abstract: Territorialisation as a Challenge for Development Policy – European Perspective. In this paper experiences and manifestations of territorialisation of European cohesion policy, with special concentration on Poland, who is the biggest beneficiary of that EU policy, were presented. Regional level is having strongest impact on success of territorialisation of public policies, but general conditions are shaped by central level, and also local level role is increasing, including cities and urban policy. Later an analysis of possibilities and conditions of EU cohesion policy territorialisation was elaborated, evaluating favourable and unfavourable factors. Conclusions are rather pessimistic, because there are many restrictions and preliminary preconditions of efficient and effective decentralisation of EU structural intervention.

Keywords: Challenges, cohesion policy, economic, European Union, regional development, social and territorial cohesion.

Wstęp

Celem opracowania jest ocena procesu terytorializacji interwencji strukturalnej Unii Europejskiej podejmowanej za pomocą Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych. Na tym tle analizie poddano politykę spójności z punktu widzenia możliwości i przesłanek jej decentralizacji po 2020 r. Praca bazuje na raportach i dokumentach Unii Europejskiej, a także na anglosaskiej i polskiej literaturze przedmiotu. Doświadczenia Polski po akcesji do UE były podstawowym odniesieniem rozważań w tym opracowaniu.

1. Doświadczenia terytorializacji interwencji strukturalnej Unii Europejskiej

Podstawowym celem tego opracowania była analiza możliwości terytorializacji europejskiej polityki spójności po 2020 r., w kolejnym wieloletnim okresie programowania finansów i polityk Unii Europejskiej. Analiza została dokonana na tle dotychczasowych doświadczeń UE w tym zakresie. Szczególna uwaga została poświęcona doświadczeniom Polski, korzystającej od akcesji do UE, czyli od 2004 r., ze znaczących transferów finansowych dostępnych w ramach europejskiej polityki spójności.

W Polsce szczególnie istotne znaczenie ma terytorialny wymiar strategicznego programowania rozwoju. Wielkość naszego kraju oraz skala różnicowań struktur regionalnych i poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego sprawiają, że trudno byłoby efektywnie rządzić na podstawie wyłącznie poziomu krajowego i lokalnego [Zauch a *et al.* 2015]. Reforma samorządu terytorialnego w Polsce, będąca istotnym elementem zmian ustrojowych, dokonała się dwuetapowo, bowiem w 1990 r. powołane zostały samorządy na poziomie lokalnym – miast i gmin, a od stycznia 1999 r. także na poziomie reaktywowanych powiatów oraz samorządowych województw. Powrócono do tradycyjnego modelu trzystopniowej organizacji terytorialnej państwa, z organami samorządowymi na wszystkich trzech poziomach: wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Pojawiły się także różne organizacje sieciowe jednostek samorządu terytorialnego, które stały się ważnym partnerem procesu programowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Na poziomie regionalnym pozostawiono wojewodę jako reprezentanta rządu w terenie. Dokonano także zmiany siatki podziału administracyjnego. Ta druga reforma związana była z powołaniem od stycznia 1999 r. szesnastu dużych województw, zamiast 49 małych wojewódzkich jednostek terytorialnych, jakie istniały od 1975 r. Upodmiotowienie układu jednostek samorządu terytorialnego polegało m.in. na wprowadzeniu pochodzących z wyboru ciał przedstawicielskich oraz reaktywowaniu kategorii budżetów dla wszystkich typów jednostek samorządu terytorialnego.

Unia Europejska kształtuje europejską politykę spójności jako kluczową sferę interwencji w przebieg procesów rozwoju w układach terytorialnych od czasu reformy Delorsa z 1988 r. Skupia ona w sumie ok. 1/3 wydatków budżetowych tej organizacji i skoncentrowana jest na obszarach o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Podstawowym kryterium interwencji UE ze względu na jej siłę i zakres jest produkt krajowy brutto (PKB) na mieszkańca według parytetu siły nabywczej, a priorytetowo są traktowane obszary gdzie wartość ta nie przekracza 75% średniej UE. Podstawowymi jednostkami interwencji w przypadku funduszy strukturalnych są obszary typu NUTS 2 (*Nomenclature of Units for Territorial Statistics*) [European Union 2003]. Jest to uniwersalna terytorializacja wszystkich państw członkowskich UE uwzględniająca trzy poziomy: NUTS 1 (makroregiony), NUTS 2 (regiony) oraz NUTS 3 (subregiony). W Polsce do 31 grudnia 2017 r. odpowiadały one naszym województwom, co bardzo ułatwiało prowadzenie polityki regionalnej na bazie samorządów województw.

Od 1 stycznia 2018 r. dokonano podziału Mazowsza na dwa takie obszary typu NUTS 2 – Mazowiecki Regionalny i Warszawski Stołeczny, zakładając prowadzenie polityki regionalnej po 2020 r. na podstawie jednej strategii wojewódzkiej i jednego Regionalnego Programu Operacyjnego z wydzielonymi dwoma segmentami interwencji europejskiej [Szlachta *et al.* 2017]. Niezależnie od prac analitycznych prowadzonych nad wzbogaceniem przesłanek alokacji środków europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych (EFSI) rola PKB jako podstawy pozostaje kluczowa.

Przejawem terytorializacji jest też istotna rola regionów w zarządzaniu interwencją strukturalną UE. W Polsce są to regionalne programy operacyjne dla poszczególnych województw, koncentrujące ok. 40% środków Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych alokowanych na lata 2014-2020. W sumie w latach 2007-2013 na poziomie województw zarządzano kwotą ok. 18 mld EUR uruchamianą w ramach regionalnych programów operacyjnych oraz ok. 7 mld EUR w ramach zregionalizowanych priorytetów programu operacyjnego Kapitał Ludzki. W latach 2014-2020 jest to ok. 32 mld EUR w ramach dwufunduszowych regionalnych programów operacyjnych finansowanych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego. Tak więc zarówno w latach 2007-2013, jak i w latach 2014-2020 samorządy województw zarządzały większą alokacją funduszy strukturalnych niż jakikolwiek kraj członkowski UE poza Polską. W Polsce wyrazem terytorializacji stało się także uruchomienie dwóch programów operacyjnych dotyczących Polski Wschodniej (obszar pięciu najbiedniejszych województw), służących w latach 2007-2013 i 2014-2020 przezwyciężeniu ich strukturalnych słabości.

Dla porządku należy stwierdzić, że dla terytorializacji interwencji strukturalnej UE pewne uzupełniające znaczenie ma także drugi filar Wspólnej Polityki Rolnej zorientowany na wspieranie rozwoju obszarów wiejskich, która podejmowana jest za pomocą Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz interwencja w ramach Wspólnej Polityki Rybackiej posługującej się obecnie Europejskim Funduszem Morskim i Rybackim, a wcześniej jego poprzednikami. Fundusz Spójności rozdysponowywany na poziomie krajów członkowskich też cechuje terytorializacja interwencji.

W związku z wejściem w życie w 2009 r. Traktatu Lizbońskiego spójność gospodarcza i społeczna została uzupełniona spójnością terytorialną. Dokumentowały to zapisy art. 3 tego traktatu: *Unia wspiera spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną oraz solidarność między państwami członkowskimi* [Barcz 2008: 270]. W UE wysoka jest ranga spójności, czego wyrazem są kolejne raporty kohezyjne na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, ostatnie trzy pochodzące z lat: 2010, 2014 i 2017 [Komisja Europejska 2010b; Komisja Europejska 2014; European Commission 2017a].

Dzięki temu w pałecie interwencji UE pojawiły się nowe instrumenty terytorialne zastosowane w latach 2014-2020, takie jak: Zintegrowane inwestycje Terytorialne (ZIT), co także w Polsce dowartościowuje ten wymiar programowania rozwoju. W Polsce instrument ZIT zorientowany został na obszary funkcjonalne osiemnastu miast wojewódzkich, wymuszając współpracę położonych na takich obszarach jednostek samorządu te-

rytorialnego, nie tylko w sferze identyfikacji wspólnych projektów, ale także w zakresie strategicznego programowania rozwoju. Wprowadzono także jako sposób wzbogacenia interwencji o charakterze terytorialnym Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność (*Community Led Local Development*). Innego typu innowacja to analityczny instrument, jakim jest Ocena Oddziaływania Terytorialnego (*Territorial Impact Assessment*).

Polityka miejska tradycyjnie była niedowartościowana merytorycznie i finansowo w ramach interwencji podejmowanej z poziomu Unii Europejskiej, szczególnie w porównaniu z polityką rozwoju obszarów wiejskich. Zmiana nazwy odpowiedniej Dyrekcji Generalnej Komisji Europejskiej na Polityki Regionalnej i Miejskiej, jaka dokonała się od 1 grudnia 2012 r. odzwierciedlała nową jakość wymiaru miejskiego w politykach Unii Europejskiej. W latach 2014-2020 sprzyjało to pojawieniu się inicjatyw i dokumentów strategicznych dotyczących polityki miejskiej, takich jak: Pakt Amsterdamski i Agenda Miejska dla UE oraz programów i instrumentów, takich jak: Urbact III, Sieć Rozwoju Miast (*Urban Development Network*), Zrównoważony Rozwój Miejski (*Sustainable Urban Development*).

W 2000 r. uruchomiony został zarządzany na poziomie europejskim program ESPON (*European Spatial Planning Observation Network*). Jest on kontynuowany w kolejnych wieloletnich okresach programowania: 2000-2006, 2007-2013 i 2014-2020, a jego misją jest badanie terytorialnych prawidłowości rozwoju Unii Europejskiej oraz formułowanie stosownych rekomendacji do europejskich polityk publicznych, w tym do polityki spójności. Badania ESPON dostarczyły wysokiej jakości wiedzy na temat terytorium Europy. Program ten spowodował uwrażliwienie środowisk profesjonalnych, naukowych, administracyjnych, biznesowych, społecznych i innych na rosnące znaczenie terytorialnych aspektów rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej. Horyzont czasowy najważniejszych terytorialnych prognoz w raportach ESPON sięga roku 2050 [*ESPON 2013*]. W 2011 r. w trakcie Prezydencji Węgier państwa członkowskie przyjęły Agendę Terytorialną UE do 2020 r. [*Węgierska Prezydencja w UE 2011*].

Ze względu na relatywne pogarszanie się pozycji gospodarczej UE względem wiodących gospodarek światowych (USA, Japonia, Korea Południowa) oraz tzw. nowych państw przemysłowych (przede wszystkim Chiny i Indie) pojawiła się potrzeba podjęcia działań służących wzrostowi konkurencyjności i innowacyjności, a także zwiększenia skali i użyteczności wydatków przeznaczanych na badania i rozwój. Erozja pozycji gospodarczej Unii Europejskiej i jej państw członkowskich wymagała zaangażowania wszystkich polityk europejskich na rzecz obrony pozycji gospodarczej i politycznej Europy, przez wykorzystanie potencjału innowacyjnego, technologicznego, badań i rozwoju itd. W 2000 r. przyjęto Strategię Lizbońską, uzupełnioną w 2001 r. na Szczycie w Goeteborgu o priorytet zrównoważonego rozwoju zakładającą odwrócenie niekorzystnych dla Unii Europejskiej i jej państw członkowskich tendencji. Brak skuteczności wdrażania tej strategii doprowadził do przyjęcia w 2005 r. Odnowionej Strategii Lizbońskiej. Jednak pomimo wprowadzonych modyfikacji

nie udało się osiągnąć zamierzonych efektów polityk publicznych UE. Wreszcie jako podstawę wszystkich polityk tej organizacji w dekadzie lat 20. XXI w. przyjęto w 2010 r. *Strategię Europa 2020* [Komisja Europejska 2010a].

Znaczenie *Strategii Europa 2020* podkreśla obowiązujące założenie, że celem europejskiej polityki spójności i innych polityk europejskich w latach 2014-2020 jest przede wszystkim jej skuteczne wdrożenie. Jako priorytety *Strategii Europa 2020* określono: (1) rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach; (2) promocję gospodarki oszczędzającej zasoby, zielonej i konkurencyjnej oraz (3) sprzyjanie gospodarce o wysokim zatrudnieniu, zapewniającej wysoką spójność społeczną i terytorialną.

Strategia Europa 2020 jest wdrażana za pomocą siedmiu flagowych inicjatyw, jakimi są: (1) innowacyjna Europa; (2) młodzi w ruchu; (3) digitalna agenda dla Europy; (4) oszczędzająca zasoby Europa; (5) polityka przemysłowa dla ery globalizacji; (6) agenda dla nowych umiejętności i miejsc pracy oraz (7) europejska platforma przeciw biedzie. W dokumencie pojawiły się pozytywne odniesienia do europejskiej polityki spójności, akcentujące istotne znaczenie wymiaru terytorialnego: *Ważne, aby korzyści ze wzrostu gospodarczego rozkładały się równo w całej Unii, w tym w regionach bardziej oddalonych, zwiększając w ten sposób spójność oraz Bardzo ważnym elementem Strategii Europa 2020 będzie nadal kwestia spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, tak aby wykorzystać całą energię i potencjał i skierować je na realizację priorytetów strategii* [Komisja Europejska 2010a]. *Strategia Europa 2020* stała się w związku z tym podstawą wszystkich polityk Unii Europejskiej, mając także wpływ na politykę społeczno-gospodarczą państw członkowskich, które w sumie mają stymulować pozytywne zmiany w gospodarce i społeczeństwie Unii Europejskiej w obecnej dekadzie, do 2020 r. Wdrażanie *Strategii Europa 2020* prowadziło jednak jednocześnie do powoływania na poziomie centralnym Unii Europejskiej nowych programów, takich jak: Instrument Łączący Europę, Plan Junkera, Horyzont nie kierujących się (może z wyjątkiem pierwszego z nich) przesłankami terytorialnymi, które skutecznie konkurowały z europejską polityką spójności o ograniczone zasoby. Programy te, chociaż z założenia były aprzestrzenne, sprzyjały koncentracji przedsięwzięć w najbogatszych regionach UE.

2. Wyzwania kształtowania terytorialnego wymiaru europejskiej polityki spójności po 2020 r.

Jak już stwierdzono wcześniej Unia Europejska programuje swoje polityki w okresach wieloletnich, w XXI w. takie perspektywy dotyczyły bez wyjątku siedmiu lat: 2000-2006, 2007-2013, obecna obejmuje lata 2014-2020, a kolejna została zaproponowana na lata 2021-2027.

Zmiany w uprzednio aprzestrzennych teoriach ekonomicznych polegały między innymi na uwzględnieniu znaczenia potencjałów, zasobów i barier terytorialnych.

Najważniejsze inspiracje teoretyczne dla kształtowania polityki spójności związane były z nową geografiami ekonomiczną [Krugman 1995; Fujita *et al.* 2001], z polityką opartą na miejscach [Barca 2009] oraz z przestrzenią przepływów [Castells, 2008a, 2008b]. Nurty te zostały przełożone na rozwiązania polityki regionalnej przez Bank Światowy oraz OECD [*The World Bank* 2009; *OECD* 2009a, 2009b; Gill 2010]. Do praktyki polityki spójności Unii Europejskiej były one wprowadzane pod hasłem terytorium ma znaczenie (*territory matters*). Zarazem towarzyszyła temu krytyka wcześniejszych aprzestrzennych praktyk, które były wprowadzane pod hasłem jedno rozwiązanie pasuje dla wszystkich (*one solution fits all*).

Współpraca transgraniczna tradycyjnie uwzględniała trzy kierunki: przygraniczną, transnarodową i międzyregionalną, a obecnie także makroregionalną. UE przywiązuje wielką wagę do likwidacji negatywnych konsekwencji granic wewnętrznych pomiędzy państwami członkowskimi. Jedną z tendencji jest zasadnicze dowartościowanie współpracy wzdłuż wewnętrznych granic UE, czyli pomiędzy państwami członkowskimi. Towarzyszyła temu generalnie życliwość dla współpracy regionów w różnych dziedzinach, która służyła promocji najlepszych praktyk, wspieraniu sieciowania oraz szerszemu stosowaniu w praktyce technik benchmarkingowych.

Pozytywne znaczenie miało także dowartościowanie spójności terytorialnej jako traktatowego celu interwencji oraz w związku z tym podjęcie kwestii instrumentów terytorialnych polityki spójności oraz znaczenia miast jako biegunów rozwojowych, zarazem koncentrujących różne problemy i bariery, które nie pozwalają na pełne wykorzystanie ich potencjałów.

Czynniki, które nie sprzyjają terytorializacji interwencji strukturalnej UE po 2020 r. są znacznie silniejsze. Można do nich zaliczyć m.in.:

1. Generalne zmniejszenie wielkości budżetu Unii Europejskiej. Opuszczenie Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo, będące istotnym płatnikiem netto oznacza znaczne zmniejszenie wpłat do budżetu UE, pomimo zapowiedzianej eliminacji wszystkich rabatów typu brytyjskiego. Propozycje uwzględnienia dodatkowych wydatków na rzecz: polityki migracyjnej, bezpieczeństwa publicznego oraz obronności zmniejszają niejako automatycznie kwotę, jaką można byłoby przeznaczyć na politykę spójności. Najpoważniejszym zagrożeniem dla państw, takich jak Polska byłoby wprowadzenie specjalnego budżetu dla strefy euro.
2. Osłabianie pozycji europejskiej polityki spójności. Krytyczne oceny na temat efektywności europejskiej polityki spójności wyrażane są niemal od reformy Delorsa z 1988 r., a obok obiektywnych chociaż krytycznych ocen ze strony Europejskiego Trybunału Obrachunkowego pojawiały się niemal publicystyczne teksty dokumentujące jednostkowe patologie wdrażania środków funduszy strukturalnych jako zjawiska powszechne [Sapir *et al.* 2003; *Financial Times* 2010a, 2010b, 2010c]. Takie krytyczne oceny pojawiły się także w początkowej fazie dyskusji dotyczącej perspektywy programowej po 2020. Szczególnie w początkowej fazie debaty wskazywano, że jest to sfera interwencji finansująca w dalszym ciągu

- zbyt wiele projektów o wątpliwej wartości [Monti *et al.* 2016], nie była doceniana europejska wartość dodana tej interwencji.
3. Centralizacja interwencji strukturalnej UE. Przesuwanie ciężaru interwencji strukturalnej UE z działań prospójnościowych na rzecz aktywności prokonkurencyjnej sprzyja centralizacji. Z jednej strony dokumentuje się bardzo ograniczone możliwości takiego finansowania w słabiej rozwiniętych obszarach UE, ze względu na ukształtowany profil gospodarczy, niedorozwój sektora B+R, niski poziom rozwoju infrastruktury technicznej limitującej dostępność terytorialną oraz niskie kwalifikacje siły roboczej. W nowych krajach członkowskich korzystnymi dla bazującego na innowacyjności rozwoju parametrami cechują się przeważnie jedynie regiony stołeczne. Z drugiej strony wskazuje się, że interwencja taka jest znacznie efektywniejsza, jeśli jest podejmowana w układzie sektorowym gospodarki, czyli na poziomie programów krajowych, a częściowo także w formule interwencji scentralizowanej na poziomie całej UE. Podwójna centralizacja dotyczy erozji formuły zarządzania dzielonego pomiędzy państwo członkowskie a Komisję Europejską, ale oznacza też przesuwanie ciężaru interwencji z poziomu regionalnego na poziom krajowy.
  4. Korekta przesłanek alokacji środków EFSI. Rozważa się ewentualne poszerzenie podstaw alokacji środków EFSI o inne niż produkt krajowy brutto według parytetu siły nabywczej, dodatkowe kryteria. Oceny kształtowania się w przekroju obszarów typu NUTS 2 wskaźnika postępu społecznego, regionalnego wskaźnika rozwoju społecznego, wskaźnika lat życia w zdrowiu oraz wskaźnika szczęścia wskazują na znacznie mniejsze zróżnicowania w ramach Unii Europejskiej niż w przypadku PKB, a czasami zniekształcanie faktycznej pozycji poszczególnych regionów na trajektorii rozwojowej. Jest to przesłanką do postulowania utrzymania PKB jako podstawowego miernika, niezależnie od krytycznych poglądów na ten temat.

Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, jaki będzie całościowy wpływ poszczególnych megatrendów. Jednak najważniejsze megatrendy w gospodarce światowej w XXI w. są generalnie niekorzystne dla Europy. Polegają one m.in. na: (1) osłabieniu pozycji gospodarczej Unii Europejskiej i jej państw członkowskich w relacji do innych rozwiniętych krajów świata i Nowych Państw Przemysłowych; (2) wolnym przezwyciężaniu konsekwencji kryzysu, dewastującego gospodarkę UE i jej państw członkowskich po 2007 r. (deficyt budżetowy, narastający dług publiczny, bezrobocie, kryzys walutowy strefy euro); (3) zmianach związanych z rozpowszechnieniem informacyjnych i komunikacyjnych technologii; (4) zmianach klimatycznych i konieczności ich spowalniania; (5) krwawych konfliktach zbrojnych na obrzeżach UE, które generują potoki uchodźców i migrantów.

Towarzyszą temu negatywne zjawiska w samej Unii Europejskiej, związane m.in. z: niekorzystnym przebiegiem procesów demograficznych (niskie stopy przyrostu naturalnego, starzenie się społeczeństwa, zniekształcone piramidy wiekowe), kryzysem tożsamości Unii Europejskiej, czego wyrazem są: Brexit, tendencje autarkiczne i od-

środkowe, nawrót populizmu, a także koniecznością walki z terroryzmem, który zasadniczo zwiększa koszty bezpieczeństwa publicznego. Doświadczenia lat po kryzysie 2008 r. pokazują, że negatywne zjawiska znacznie silniej dotknęły słabsze ekonomicznie i położone peryferyjnie regiony. Stąd wnioski o potrzebie wzmacniania odporności różnych terytoriów na zjawiska kryzysowe [Gawlikowska-Hueckel, Szlachta 2016].

W 2017 r. Komisja Europejska przedstawiła Białą Księgę dotyczącą przyszłości Unii Europejskiej składającej się z 27 państw członkowskich, w której zaproponowano pięć scenariuszy rozwojowych do 2025 r. [European Commission 2017b]. Wśród sześciu kryteriów oceny poszczególnych scenariuszy zabrakło dotyczącego wpływu danego scenariusza na rozwój terytorium Europy. Rosnące znaczenie terytorialnego wymiaru rozwoju społeczno-gospodarczego i konieczność podjęcia wyzwań o charakterze terytorialnym powoduje, że jeszcze w 2020 r. zostanie przyjęta przez państwa członkowskie UE w trakcie prezydencji Niemiec kolejna Terytorialna Agenda o horyzoncie czasowym do roku 2030. Będzie ona służyła wykorzystaniu potencjału terytorialnego Europy za pomocą poszczególnych polityk europejskich w skali: kontynentalnej, makroregionalnej, krajowej, regionalnej i lokalnej.

Polska po akcesji do Unii Europejskiej jest przykładem pozytywnego wpływu potencjałów terytorialnych na przebieg procesów rozwoju społeczno-gospodarczego, mimo rosnących zróżnicowań międzyregionalnych i wewnątrzregionalnych. Horyzontem czasowym nowej generacji dokumentów strategicznych na poziomie krajowym i regionalnym jest rok 2030, a strategię powinny zostać przyjęte jako podstawa kolejnej generacji polityki publicznej do końca 2019 r.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza wskazuje, że aby realizować ambitną trajektorię rozwojową w skali całej UE i jej państw członkowskich (w tym także Polski), a także regionalnej niezbędne jest wzmocnienie terytorialnych przesłanek interwencji strukturalnej podejmowanej w ramach polityki spójności i innych polityk po 2020 r.

Literatura

- Barca F., 2009, *An Agenda for a Regional Cohesion Policy. A Place Based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*. Independent Report prepared at the request of D. Huebner, Commissioner for Regional Policy, Brussels.
- Barcz J., 2008, *Przewodnik po Traktacie z Lizbony. Traktaty stanowiące Unię Europejską. Stan obecny oraz teksty skonsolidowane w brzmieniu Traktatu z Lizbony*. Wyd. Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
- Castells M., 2008a, *Siła tożsamości*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Castells M., 2008b, *Spoleczeństwo sieci*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

- ESPON, 2013, *Making Europe Open and Polycentric. Vision and Strategies for European Territory towards 2050*, Luxembourg.
- European Commission 2017a, *My Region, My Europe, Our Future*. Seventh report on economic, social and territorial cohesion, Luxembourg.
- European Commission, 2017b, *White Paper on the Future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, Brussels.
- European Union, 2003, *Regulation No 1059 of the European Parliament and of the Council of 26 May on establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS)*, OJ L 154, Brussels 21.6.
- Financial Times*, 2010a, *Grand Vision Loses Focus in Opaque System*, November 30: 8-9.
- Financial Times*, 2010b, *Questions Surround Relocations. Multinationals Reap the Rewards*, December 2: 8-9.
- Financial Times*, 2010c, *Cohesion for a Reason*, December 3: 9.
- Fujita M., Krugman P., Venables A. J., 2001, *The Spatial Economy. Cities, Regions and International Trade*. The MIT Press, Cambridge – London.
- Gawlikowska-Hueckel K., Szlachta J., 2016, *The Vulnerability of Polish Regions to the Challenges of the Modern Economy*. *Gospodarka Narodowa*, nr 4: 23-46.
- Gill J., 2010, *Regional Development Policies: Place-based or People-centered*. The World Bank, Washington D. C., October.
- Komisja Europejska, 2010a, *Europa 2000. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komunikat do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Komitetu Regionów oraz Europejskiego Banku Inwestycyjnego, Bruksela, KOM(2010)2020 wersja ostateczna, 3.3.2010.
- Komisja Europejska, 2010b, *Inwestowanie w przyszłość Europy*. Piąty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, Bruksela.
- Komisja Europejska, 2014, *Inwestycje na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Planowanie rozwoju i dobrego rządzenia w regionach UE i miastach*. Szósty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, Bruksela, 2014.
- Krugman P., 1995, *Development, Geography and Economic Theory*. The Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge.
- Monti M., Daianu D., Fuerst C., Georgieva K., Kalfin I., Lamassoure A., Moscovici P., Simonyte I., Timmermans F., Verhofstadt G., 2016, *Future Financing of the EU*. Final report and recommendations of the High Level Group on Own Resources, Brussels, December.
- OECD, 2009a, *Regional Policy Challenges, New Issues and Good Practices*, Paris, 30-31 March.
- OECD, 2009b, *How Regions Grow. Trends and Analysis*, Paris.
- Sapir A., Aghion P., Bertola G., Hellwig M., Pisani-Ferry J., Rosati D., Vinals J., Wallace H., 2003, *An Agenda for a Growing Europe: Making the EU Economic System Deliver*. Report of an Independent High-Level Study Group to the President of the European Commission, Brussels.
- Szlachta J., 2009, *Doktryna OECD w sferze polityki rozwoju regionalnego*, [w:] *Transformacja sceny europejskiej i globalnej XXI wieku. Strategie dla Polski*, A. Kukliński, K. Pawłowski, J. Woźniak (red.). Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków: 141-150.

- Szlachta J., Ciołek D., Brodzicki T., 2017, *Produkt krajowy brutto w układach terytorialnych Mazowsza – wnioski dla polityki regionalnej województwa*. Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- The World Bank*, 2009, *World Development Report 2009*, Reshaping Economic Geography, Washington DC.
- Węgierska Prezydencja w UE*, 2011, *Agenda Terytorialna UE 2020*, Godollo, 19 maja.
- Zaucha J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J. Zaleski J., 2015, *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Difin, Warszawa.